ABSTRACT

Larysa Martseniuk, Oleksiy Hruzdiev. Woman in the security and defense sector: harmony of professional and personal life. The author has outlined the main violations of women's rights in Ukraine, including in the security and defense sector. The author emphasizes that the process of introducing gender equality in the security sector of Ukraine has certain specifics.

The author has identified the impact of armed conflicts on men and women and the main problematic issues that arise in the work of women law enforcement officers and affect her "self-concept". The main problems that occur in the professional environment of law enforcement include the following: service relationships in the "vertical" and "horizontal", competition between women and men, identity crisis.

The main international documents that enshrine the equal rights of women and men, and areas for strengthening the role of women in the structure of the Ministry of Internal Affairs are analyzed.

The main problems that cause gender imbalance in military service include: the presence of gender and corporate stereotypes, insufficient regulation of administrative and living conditions, restrictions on women's social rights in compliance with current legislation on motherhood and childhood, the prohibition of certain military professions for women, the lack of equal rights when entering military service at the stage of choosing education, the limited list of military positions to which women servicemen may be appointed, the difference in the status positions of servicemen-men and women during the change of service military service, different order of execution of punishments assigned to female servicemen and male servicemen.

In order to achieve the principle of work-life balance, the author has recommended to consider five important aspects of life: health, relationships, career, self-improvement, leisure.

Keywords: gender, gender equality, gender in the system of the Ministry of Internal Affairs, women in the defense sector, harmony of professional and personal.

UDK (УДК) 342.9

DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-84-91

Юрій ПАЙДА®

доктор юридичних наук, доцент
(Мелітопольський державний
педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького)

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ЮРИДИЧНІ ПІДСТАВИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСУ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано національне законодавство, яке безпосередньо стосується нормативно-правового забезпечення та юридичних підстав застосування примусу правоохоронними органами України. А також висвітлено міжнародні правові акти з огляду на дотримання прав людини під час застосування примусу відповідними органами: чи то фізичного впливу (сили), чи то спеціальних засобів, чи то вогнепальної зброї поготів, що найчастіше пов'язане із завданням шкоди громадянину. Особливо акцентовано на особливостях відомчого регулювання цієї проблематики.

Ключові слова: застосування примусу, правове регулювання, правоохоронні органи, міжнародні правові норми, права людини.

Постановка проблеми. Питання нормативно-правового забезпечення застосування примусу правоохоронними органами України не можна оминати під час аналізу правовідносин, що виникають у відповідній сфері. Це пов'язано з тим, що застосування примусу відповідними органами: чи то фізичного впливу (сили), чи то спеціальних засобів, чи то вогнепальної зброї поготів, найчастіше пов'язане із завданням шкоди громадянину. Це, переважно, суттєво зачіпає права та інтереси особи як людини, незважаючи на те, що ця людина, також, переважно,

© Пайда Ю. Ю., 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6424-6419>

vovo4ka23@ukr.net

правопорушник. А права та свободи людини і громадянина належать до найвищих цінностей, що охороняються як міжнародним правом, так і національним законодавством будь-якої держави. Про фундаментальність цих цінностей як ознаку сучасної цивілізованої, гуманістичної системи права стверджують також і теоретики та філософи права [1, с. 107].

Водночас як міжнародне право, так і національне законодавством будь-якої держави визнає за можливе застосування заходів примусу для забезпечення правопорядку та безпеки. Не винятком є і Україна, що в Законі «Про Національну поліцію» закріпила повноваження на застосування вогнепальної зброї, спеціальних засобів та заходів фізичного впливу, також визнала це застосування за необхідне, правомірне і, нарешті, як таке, що заохочується, оскільки відповідає інтересам суспільства і держави [2, с. 12].

З першого погляду може скластися хибна думка про пряму розбіжність інтересів людини, з одного боку, та інститутів державної влади – з іншого. Водночас тут є відображення споконвічного протистояння публічного і приватного інтересу, яке розв'язується за допомогою універсального принципу пропорційності. Як досліджується у відповідній науковій літературі, зміст принципу пропорційності розкривається через «субпринципи» придатності, необхідності, співмірності, які також називають критеріями тесту на пропорційність [3, с. 51]. Стосовно предмета нашого дослідження, то принцип пропорційності вимагає визначення законом повноважень органів владних суб'єктів щодо втручання у права, свободи та інтереси об'єктів впливу та співмірної реалізації цих повноважень залежно від конкретних обставин справи, які забезпечили б необхідний баланс між інтересами влади, громади, юридичних осіб та окремих громадян.

Відповідно, передбачені законом, тобто нормою права, повноваження органів владних суб'єктів щодо втручання у права, свободи та інтереси приватних осіб і застосування заходів примусу – є вихідною методологічною позицією нашого дослідження.

1. *Правове регулювання діяльності правоохоронних органів.* Загальновизнано, що норми права – це загальнообов'язкові, формально визначені правила поведінки, які встановлені або санкціоновані державою та забезпечені її примусовою силою і містяться у нормативних актах – офіційних документах органів державної законодавчої або виконавчої влади правотворчого характеру. Тут принагідно також наголосити, що «право під певним кутом зору може бути охарактеризоване як система норм, що поширюються на всі такі випадки, і відповідно з якими повинна будуватись поведінка всіх осіб, що потрапили в нормативно регламентовану ситуацію» [4, с. 86].

Правове регулювання діяльності правоохоронних органів щодо застосування заходів примусу здійснюється певною системою законодавства, що має велику кількість нормативних актів, які відрізняються один від одного багатьма ознаками: назвою, юридичною силою, порядком прийняття тощо. Ця система законодавства являє собою ієрархічну систему, базується (причому не формально) насамперед на Конституції України. Зокрема, Закон України «Про Національну поліцію» визначає, що у своїй діяльності поліція керується Конституцією України, міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цим та іншими законами України, актами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, а також виданими відповідно до них актами Міністерства внутрішніх справ України, іншими нормативно-правовими актами (ст. 3). Закон України «Про національну гвардію України» визначає, що Національна гвардія України у своїй діяльності керується Конституцією України, цим та іншими законами України, міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, актами Президента України і Кабінету Міністрів України, а також виданими відповідно до них нормативно-правовими актами Міністерства внутрішніх справ України, іншими нормативно-правовими актами (ст. 4). Закон України «Про Державну прикордонну службу України» врегульовує, що правовою основою діяльності Державної прикордонної служби України є Конституція України, Закон України «Про державний кордон України», цей Закон, інші закони України, видані на їх виконання акти Президента України, Кабінету Міністрів України, а також міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ст. 4).

Основний закон встановлює основи та порядок взаємодії між собою різноманітних галузей права, в нашому випадку, зокрема, адміністративного, кримінального, кримінально-процесуального. Непересічне значення Конституції України в цій системі визначається її верховенством та вищою юридичною силою (закони й інші правові акти, що суперечать Конституції, не мають юридичної сили), прямою дією, застосуванням на всій території країни [5].

Система законодавства щодо застосування примусу базується, зокрема, на нормах Розділу II Конституції України [6], які закріплюють основні конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина. Йдеться про положення ст. 27 Конституції: ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави захищати життя людини. Також про охорону гідності людини ст. 28 Конституції: ніхто не може бути підданий катуванню, жор-

стокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Положення ст. 29 Конституції визначають, що кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Також кожному гарантується недоторканність житла, хоча не виключена можливість у невідкладних випадках проникнення до житла чи до іншого володіння особи, що встановлюється положеннями ст. 30 Конституції. І, нарешті, держава оберігає майнові права громадян, що так само передбачено конституційними положеннями ст. 41 Конституції, де визначено, що право приватної власності є непорушним.

Варто також відмітити, що конституційні норми встановлюють принципи системи прав, свобод і обов'язків людини й громадянина, які необхідно враховувати в діяльності органів внутрішніх справ. Адже права індивіда повинні бути захищені від свавільних дій влади незалежно від того, за згодою чи без згоди громадян ця влада здійснюється [7, с. 145].

Проте варто погодитися із думкою, що роль Конституції України як першоджерела права не зводиться до прямого регулювання адміністративно-правових відносин. Конституційні норми передбачають видання окремих законів – джерел адміністративного права [8, с. 56]. Саме вони є провідними серед актів, якими здійснюється правове регулювання застосування заходів примусу органами внутрішніх справ. Причому їх значення в розбудові правової держави має постійно зростати, оскільки принцип верховенства права неможливо зреалізувати без забезпечення законності (верховенства закону). Законність виявляється, передусім, у суворій відповідності законам всіх інших нормативних актів, які в ієрархічній системі займають нижчі щаблі, оскільки саме закони, не враховуючи Конституції, мають найвищу юридичну силу. Принцип вищості закону прямо не визначений в Основному законі, однак він впливає зі змісту її окремих положень. Наприклад, відповідно до конституційних положень, що регулюють повноваження Кабінету Міністрів України, уряд у своїй діяльності керується Конституцією і законами України, актами Президента України та видає у межах своєї компетенції постанови і розпорядження (ч. 3 ст. 113).

Законами регулюються найбільш значущі та принципові питання державного і суспільного життя, їх норми становлять серцевину, фундамент формування і розвитку інших правових норм. З огляду на зміст ч. 2 ст. 19 Конституції України, закони України є основним видом нормативного акта (після Конституції), яким мають керуватися у своїй діяльності органи державної влади. Наголошуючи на значенні закону в системі правового регулювання, необхідно мати на увазі, що термін «закон» у цьому разі вживається як узагальнююче поняття. Вислів «законами України» необхідно розуміти у широкому сенсі, тобто як систему усіх наявних юридичних актів. У іншому разі це означало б, що посадові і службові особи можуть порушувати вимоги щодо власної компетенції, сформульовані, скажімо, у підзаконних юридичних актах, наприклад у постановах Кабінету Міністрів України [9, с. 69].

Для правового регулювання діяльності правоохоронних органів щодо застосування сили першочергове значення мають нормативні акти Верховної Ради України, що підпадають під поняття «закону». Ними встановлюється певне коло службових осіб, які мають право застосовувати заходи фізичного примусу (вогнепальну зброю, спеціальні засоби та заходи фізичного впливу) з метою підтримання правопорядку. Це Закони України «Про Національну поліцію», «Про Національну гвардію України», «Про попереднє ув'язнення», «Про Службу безпеки України», «Про Державну прикордонну службу України», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про Державне бюро розслідувань», «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України». Крім того, вказані повноваження надаються Кримінально-виконавчим кодексом України.

Треба зазначити, що на рівні законів України правові підстави застосування примусу працівниками правоохоронних органів закріплені в гіпотезах норм тільки окремих нормативних актів – це Закони України «Про Національну поліцію», «Про Національну гвардію», «Про попереднє ув'язнення», «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» а також Кримінально-виконавчим кодексом України. Незважаючи на те, що ці закони багато в чому потребують взаємної узгодженості, вони, в основному, досить повно закріпили повноваження працівників правоохоронних органів, у тому числі в зазначеній сфері, що дозволяє правоохоронцям виконувати свої функції з охорони громадського порядку, виконання режимних заходів у місцях позбавлення волі та попереднього ув'язнення. Тобто регулювання повноважень щодо застосування заходів фізичного примусу здійснюється виключно або переважно вказаними законами. Решта ж законів, хоча і надають право працівникам правоохоронних органів застосовувати силу, є такими, що містять бланкетні норми, які для з'ясування правових підстав цього застосування відсилають до вищезазначених трьох нормативних актів, переважно до Закону «Про Національну поліцію».

Як стверджується у спеціальній літературі, для більшості сучасних держав характерною є наявність двох рівнів правового регулювання: 1) законодавчого та 2) іншого норма-

тивного, включно з внутрішньовідомчим [2, с. 13]. Це твердження застосовне і до правової системи України. Підзаконні юридичні акти відрізняються від законів масштабом дії, оскільки їх предмет регулювання вузьчий, ніж масштаб дії законів. Звісно, це є наслідком того, що предмет регулювання підзаконних юридичних актів обмежений функціями суб'єктів публічної адміністрації. Водночас зі змістовного погляду або з позиції їх обов'язковості для суб'єктів публічної адміністрації вони мало чим відрізняються від актів, прийнятих парламентом [9, с. 93]. В юридичній літературі вироблено поняття похідної нормотворчості, яке означає, що одні нормативні приписи зумовлюються іншими, як правило, законодавчими приписами, розкривають їх зміст. Правове регулювання відносин щодо застосування примусу здійснюється переважно законами і дуже рідко підзаконними актами.

Тут також варто нагадати, що раніше вплив глави держави на вертикаль органів виконавчої влади був більш суттєвим, тому він видавав укази й ті, що стосувалися правоохоронних органів і навіть застосування заходів примусу ними. Зокрема, серед актів Президента, які мали значення для правового регулювання діяльності правоохоронних органів щодо застосування примусових заходів, можна назвати «Тимчасовий статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України» (п. 197–200), затверджений Указом Президента України від 7 жовтня 1993 р., в якому встановлюються підстави (правові та фактичні), а також порядок застосування сили військовослужбовцями, «Про додаткові заходи щодо зміцнення законності та правопорядку в Україні» (п. 1), що регулював питання охорони приміщень та гарантування особистої безпеки працівників правоохоронних органів, «Комплексна цільова програма боротьби зі злочинністю на 1996–2000 роки», затверджена указом Президента України від 17 вересня 1996 р.

Однак, на нашу думку, виходячи із різного рівня правового регулювання та призначення актів правові підстави застосування заходів примусу встановлюються підзаконними нормативними актами. Це, однозначно, прерогатива законів. Тому їх значення зменшилося.

На сьогодні уряд України також частково бере участь у формуванні нормативної бази з питань застосування правоохоронними органами заходів адміністративного примусу. Зокрема, це затверджений постановою Кабінету Міністрів України Перелік спеціальних засобів, що застосовуються військовослужбовцями Національної гвардії під час виконання службових завдань, Правила застосування спеціальних засобів військовослужбовцями Національної гвардії під час виконання службових завдань. У них встановлюється єдиний для України вичерпний перелік зазначених засобів, дозволених до застосування військовослужбовцями Національної гвардії, детально визначається процесуальний порядок цього застосування.

Цікавим в цьому контексті є підзаконний акт Вищої ради правосуддя щодо затвердження Положення про Службу судової охорони [10], яким визначено повноваження відповідного органу стосовно підтримання громадського порядку в суді, припинення проявів неповаги до суду, а також охорону приміщень суду, органів та установ системи правосуддя, виконання функцій щодо державного забезпечення особистої безпеки суддів та членів їхніх сімей, працівників суду, забезпечення у суді безпеки учасників судового процесу тощо.

Невелика кількість правових норм, які регулюють діяльність правоохоронних органів щодо застосування заходів примусу, міститься у відомчих нормативних актах, зокрема, актах Міністерства внутрішніх справ України, Адміністрації державної прикордонної служби України. Наприклад, Інструкція про застосування зброї, бойової техніки, озброєння кораблів (катерів), літаків і вертольотів Державної прикордонної служби України, затверджена наказом адміністрації Держкордонслужби [11].

2. *Особливості відомчого правового регулювання.* Проблеми відомчого правового регулювання вже тривалий час є предметом пильної уваги представників різних галузей правової науки. Найчастіше ці акти одержують критичні відгуки. Представники крайнього негативного ставлення до відомчих актів взагалі не вважають їх джерелами права, принизливо називаючи «бюрократичним звичаєвим правом», яке не передбачено і не санкціоновано законом [12, с. 217]. Тому питома вага відомчого правового регулювання, а тим більше стосовно питань правового регулювання застосування примусу, зменшується. Закони «Про національну поліцію», «Про попереднє ув'язнення», «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» визначають порядок та умови застосування примусу правоохоронними органами, а підзаконні акти визначають коло суб'єктів у положеннях про той чи інший орган та статутах, які наділені відповідними повноваженнями. Тому можна погодитися з думкою, що саме в конкретизації процесуально значущих дій і полягає значення відомчого регулювання [13, с. 45–46].

Стосовно ж санкціонування відомчої правотворчості, то в Законі «Про Національну поліцію» (ст. 3), «Про Національну гвардію України» (ст. 4) акти Міністерства внутрішніх справ України прямо названі серед інших актів, які є правовою основою діяльності Націо-

нальної поліції, Національної гвардії України тощо. Звісно, ці акти є підзаконними і повинні відповідати всім нормативним актам, які мають вищу юридичну силу.

Міністерством внутрішніх справ України як самостійно, так і разом з іншими відомствами, повинна проводитись і проводиться певна нормотворча робота щодо визначення саме порядку застосування сили працівниками правоохоронних підвідомчих органів. У зазначеній сфері важливе значення мають такі нормативні акти: Правила внутрішнього розпорядку в ізоляторах тимчасового тримання органів внутрішніх справ України, затверджені наказом МВС від 02.12.2008 р.; Інструкція Про організацію службової діяльності поліції охорони з питань забезпечення фізичної охорони об'єктів, затверджена наказом МВС від 07.07.2017 р.; Інструкція з організації діяльності чергової служби органів (підрозділів) Національної поліції України, затверджена наказом МВС України від 23.05.2017 р.; Інструкція з організації конвоювання та тримання в судах обвинувачених (підсудних), засуджених за вимогою судів, затверджена спільним наказом МВС, Міністерством юстиції України, Верховним Судом України, Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Державною судовою адміністрацією України, Генеральною прокуратурою України; Інструкція про порядок тримання осіб у спеціально відведених місцях для тимчасового тримання (ізоляторах тимчасового тримання) Служби безпеки України, затверджена наказом СБУ від 26.07.2008 року.

Однак слід зазначити, що у нормотворчій діяльності центральних органів виконавчої влади, в тому числі і Міністерства внутрішніх справ та Служби безпеки України, не встановлюються та не можуть встановлюватися правові підстави застосування примусу працівниками правоохоронних органів. Правові підстави застосування примусових заходів врегульовані на рівні законів та не є відомчою прерогативою жодного міністерства чи іншого органу виконавчої влади.

Правову основу діяльності правоохоронних органів, як зазначено в ст. 4 Закону «Про національну поліцію», становлять також міжнародні правові акти, ратифіковані у встановленому порядку. Адже взаємовідносини у сферах діяльності поліції з відповідними органами інших держав та міжнародними організаціями базуються на міжнародних договорах, а також на установчих актах та правилах міжнародних організацій, членом яких є Україна. Подібна норма міститься також у Законі України «Про Державну прикордонну службу», де визначено, що правовою основою діяльності Державної прикордонної служби України є також міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ст. 4).

Закон України «Про міжнародні договори України» [14], в якому зазначено, що «чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства» (ст. 19). Також стосовно виконання положень чинних договорів, то цей же закон регламентує, що «міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, інші органи державної влади, до відання яких віднесені питання, що регулюються міжнародними договорами України, забезпечують дотримання і виконання зобов'язань, взятих за міжнародними договорами України, стежать за здійсненням прав, які випливають з таких договорів для України, і за виконанням іншими сторонами міжнародних договорів України їхніх зобов'язань» (ст. 16). Для того щоб норми, встановлені джерелами міжнародного права, викликали відносини, суб'єктами яких були б органи держави, посадові особи, громадяни, їх має бути переведено в норми внутрішнього права, для чого використовується специфічний метод трансформації.

Серед зазначеної категорії правових документів особливе місце мають міжнародно-правові акти з питань захисту світовою спільнотою основних прав людини, її гідності, а саме: Загальна декларація прав людини: Прийнято резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р.; Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: Прийнято резолюцією 2200 А (XXI) Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 1966 р.; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Прийнято резолюцією 2200 А (XXI) Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 1966 р.; Конвенція про права дитини: Прийнято резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН 20 листопада 1989 р.; Паризька хартія для нової Європи: Прийнято резолюцією 45/859 Генеральної Асамблеї ООН від 21 листопада 1990 р.; Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання: Прийнято резолюцією 39/46 Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1984 р.

Окрім наведених міжнародних актів, у своїй діяльності працівники правоохоронних органів повинні враховувати норми-принципи з питань професійної поведінки під час виконання правоохоронних функцій. Наприклад, Європейські пенітенціарні Правила: Рекомендація №R (87) 3: Затверджена Комітетом міністрів 12 лютого 1987 р.; Звід принципів захисту усіх осіб, яких піддано затриманню або ув'язненню в будь-якій формі: Прийнято резолюцією 43/173 Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1988 р.; Основні принципи застосування сили

і вогнепальної зброї посадовими особами по підтриманню правопорядку: Прийнято резолюцією VIII Конгресу ООН по попередженню злочинності та поводженню з правопорушниками від 7 вересня 1990 р., Основні принципи поводження з в'язнями: Прийнято резолюцією 45/111 Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1990 р.; Правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі: Затверджені резолюцією 45/113 Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1990 р., Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями: Прийнято резолюцією ЕКОСОП 663 С 1 (XXIV) від 31 липня 1957 р. з доповненням резолюцією ЕКОСОП 2076 (LXII) від 18 травня 1977 р.; Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, затвердженого резолюцією 34/169 Генеральної Асамблеї ООН від 17 грудня 1979 р.; Принципи медичної етики, які стосуються ролі працівників охорони здоров'я, особливо лікарів, у захисті ув'язнених або затриманих осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання: Прийнято резолюцією 37/194 Генеральної Асамблеї ООН від 18 грудня 1982 р.; Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх: Затверджено резолюцією 40/33 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада 1985 р.

До міжнародних правових актів, які мають значення під час застосування заходів примусу працівниками правоохоронних органів також можна віднести міжнародні документи з питань дипломатичних відносин та імунітетів дипломатичних агентів, в яких встановлюється особливий правовий статус територій, транспортних засобів та фізичних осіб, а саме: Конвенція про привілеї та імунітети Організації Об'єднаних Націй від 13 лютого 1946 р.; Віденська Конвенція про дипломатичні відносини від 18 квітня 1961 р.; Генеральна угода про привілеї та імунітети Ради Європи від 2 вересня 1949 р. та Протокол до Генеральної угоди про привілеї та імунітети Ради Європи від 6 листопада 1952 р.

Під час визначення та дослідження нормативно-правової основи застосування примусу правоохоронними органами треба також торкнутися питання галузевої приналежності відповідних норм. Загальновідомо, що будь-яка правомірна поведінка відповідно до своєї юридичної форми поділяється на декілька груп, а саме: здійснення особою свого юридичного права, використання юридичної свободи, захист законних інтересів, виконання юридичного зобов'язання або юридичного обов'язку. Залежно від галузевої регламентації зазначені вчинки можна поділити на дві групи: 1) обставини, передбачені кримінальним кодексом (необхідна оборона, крайня необхідність і затримання злочинця); 2) обставини, передбачені іншим законодавством (різноманітні види здійснення права, виконання правових обов'язків і виконання службового обов'язку) [15, с. 47]. В цьому контексті у спеціальній науковій літературі щодо застосування примусу правоохоронними органами не має єдності думок. Низка авторів, наприклад В. П. Діденко, І. С. Тишкевич, І. В. Ткаченко вважають, що вказані правовідносини є частиною понять «необхідна оборона, крайня необхідність та затримання злочинця», тобто першочергово регулюються нормами кримінального права.

Однак таку позицію відстоювали переважно представники радянської науки, що було зумовлено практикою видання так званих змішаних або комплексних законів [16, с. 17], тобто таких, у яких містяться норми кримінального, кримінально-процесуального, адміністративного й інших галузей права. Відповідні складові цих законів містили норми загальної частини кримінального кодексу, в тому числі й такі, що регулювали правомірні вчинки, які зовні підпадають під ознаки злочину. Тож до кримінально-правових до цього часу належать норми про правомірне завдання шкоди під час застосування сили. У зв'язку з цим обґрунтовувалося групування норм в певну структуру, а саме в міжгалузевий інститут як систему кримінально-правових норм, що належать до різноманітних галузей законодавства, які регулюють правомірні вчинки, хоча зовні і підпадають під ознаки якогось злочину, але такі, що виключають злочинність вчиненого діяння [15, с. 86].

Такі наукові позиції призводили до висновків, що правила застосування примусових заходів правоохоронними органами стосовно злодіїв, встановлені відповідними нормативними актами, лише конкретизують межі необхідної оборони, стосовно певних ситуацій. Вони не суперечать і не можуть суперечити законодавству про необхідну оборону. Відповідно, заходи примусу, що застосовуються до інших правопорушників, стосуються адміністративного правового регулювання та адміністративного права.

Водночас треба погодитися з думкою, що «викликає заперечення міркування про те, що норми кримінального законодавства в даній сукупності мають пріоритет, у зв'язку з чим норми інших галузей права повинні виходити з вимог кримінального законодавства» [15, с. 86–87]. Така позиція зумовлена, насамперед, запереченням того, що регулювання юридичних наслідків за шкоду, яка завдана об'єктам кримінально-правової охорони, – це прерогатива кримінального законодавства. Таке ствердження правильне лише стосовно

визначення правових наслідків злочинного заподіяння шкоди, оскільки лише кримінальний закон визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами. Однак у випадках, які розглядаються нами, йдеться про правові наслідки не злочинного, а правомірного завдання шкоди вказаним об'єктам. Певна річ, що визнання правомірності скоєного встановлюється не тільки і не стільки кримінальним, скільки іншим законодавством, яке закріплює норми, відповідно до яких надається право, покладається обов'язок та уповноважуються певні особи на здійснення вчинків, що розглядаються.

Ці норми мають цілком самостійне значення і немає підстав вважати, що вони якимось чином конкретизують положення кримінального закону щодо правомірності завдання шкоди об'єктам кримінально-правової охорони. Про це, безумовно, свідчить і розвиток законодавства у цій сфері. Наприклад, Закон України «Про Національну поліцію», визначаючи підстави та межі застосування заходів примусу, не робить посилань на норми кримінального законодавства про необхідну оборону, крайню необхідність та затримання злочинця. Так само відсутні будь-які посилання на кримінальне законодавство і в інших законодавчих актах: «Про попереднє ув'язнення», «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» а також Кримінально-виконавчому кодексі України.

Висновки. Всі ці нормативні акти, які мають силу закону, рівноцінні з кримінальним законодавством, є самостійними та мають своє певне місце в системі норм, які виключають суспільну небезпеку та протиправність діяння.

При цьому треба наголосити, що правові підстави застосування примусу правоохоронними органами розпорешені у нормативних актах різної юридичної сили: одні закріплені в законах, інші ж передбачені в інших нормативних актах. Водночас підстави та умови застосування примусових заходів врегульовані тільки актами, виданими Верховною Радою України, а саме законами.

Список використаних джерел

1. Нерсисянц В. С. Философия права : учеб. для вузов. Москва : Издательская группа ИНФРА-М-НОРМА, 1997. 652 с.
2. Бандурка А. М., Горбачев А. В. Оперативно-розыскная деятельность: правовой анализ. Киев : РИО МВД Украины, 1994. 160 с.
3. Погребняк С. Принцип пропорційності у судовій діяльності. *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 2. С. 49–55.
4. Алексеев С. С. Теория права. Харьков : БЕК, 1994. 223 с.
5. Совгиря О. В., Шукліна Н. Г. Конституційне право України. Повний курс : навч. посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 556 с.
6. Конституція України від 28.06.1996. № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
7. Савчин М. В. Порівняльне конституційне право : навч. посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 328 с.
8. Галунько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С. Адміністративне право України. Повний курс : підручн. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
9. Мельник Р. С., Бевзенко В. М. Загальне адміністративне право : навч. посібник ; за заг. ред. Р. С. Мельника. Київ : Ваіте, 2014. 376 с.
10. Про затвердження Положення про Службу судової охорони : Рішення Вищої ради правосуддя від 04.04.2019 р. № 1051/0/15-19. URL: <http://www.vru.gov.ua/act/18007>.
11. Про затвердження Інструкції про застосування зброї, бойової техніки, озброєння кораблів (катерів), літаків і вертольотів Державної прикордонної служби України : наказ Адміністрації Держкордонслужби від 21.10.2003 р. № 200. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0730-98>.
12. Сурилов А. В. Теория государства и права : учеб. пособие. Одесса : Выща шк. Голов. изд-во, 1989. 439 с.
13. Бандурка О. М. Заходи адміністративного припинення в діяльності міліції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Укр. юрид. акад. Харків, 1994. 158 с.
14. Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 10. Ст. 137.
15. Баулин Ю. В. Обстоятельства, исключающие преступность деяния. Харьков : Основа, 1991. 360 с.
16. Ковалев М. И. Советское уголовное право : курс лекций. Свердловск : Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1974. 226 с.

Надійшла до редакції 20.05.2021

References

1. Nersesians V. S. (1997) *Fylosofiya prava* [Law Philosophy] : ucheb. dlia vuzov. Moscow : Izd. gruppа INFRA-M-NORMA. 652 p. [in Russ.].
2. Bandurka A. M., Gorbachov A. V. *Operativno-rozysknaya deiatelnost: pravovoy analiz* [Investigative-search activities: legal analysis]. Kiev : RIO MVD Ukrainy, 1994. 160 p. [in Russ.].
3. Pohrebnyak S. (2012) *Pryntsyp proporsyynosti u sudoviy diyalnosti* [The principle of proportionality in judicial activity]. *Filosofii prava i zahalna teoriia prava*, no 2, pp. 49-55 [in Ukr.].
4. Alekseyev S. S. (1994) *Teoriya prava* [Law Theory]. Kharkov : BEK. 223 p. [in Russ.].
5. Sovhyrya O. V., Shuklina N. H. (2018) *Konstytutsiynе pravo Ukrayiny. Povnyi kurs* [Constitutional Law of Ukraine: Tutorial] : navch. posibnyk. Kyiv: Yurinkom Inter. 556 h. [in Ukr.].
6. *Konstytutsiia Ukrainy* [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. № 254k/96-VR. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukr.].
7. Savchyn M. V. (2019) *Porivnialne konstytutsiynе pravo* [Comparative Constitutional Law] : navch. posibnyk. Kyiv : Yurinkom Inter. 328 p. [in Ukr.].
8. Halunko V., Dikhtyevskiy P., Kuzmenko O., Stetsenko S. (2018) *Administratyvne pravo Ukrainy. Povnyi kurs* [Administrative law of Ukraine. Full course] : pidruchnyk. Kherson : OLDI-PLUS. 446 p. [in Ukr.].
9. Melnyk R. S., Bevenko V. M. (2014) *Zahalne administratyvne pravo* [General Administrative Law] : navch. posibnyk ; za zah. red. R.S. Melnyka. Kyiv : Vaite. 376 p. [in Ukr.].
10. *Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Sluzhbu sudovoi okhорony* [On approval of the Regulations on the Judicial Security Service] : Rishennia Vyshchoi rady pravosuddia vid 04.04.2019. № 1051/0/15-19. URL: <http://www.vru.gov.ua/act/18007> [in Ukr.].
11. *Pro zatverdzhennia Instruksii pro zastosuvannia zbroi, boiovoi tekhniky, ozbroiennia korabliv (kateriv), litakiv i vertolotiv Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy* [On approval of the Instruction on the use of weapons, military equipment, armament of ships (boats), airplanes and helicopters of the State Border Guard Service of Ukraine] : nakaz Administratsii Derzhkordonsluzhby vid 21.10.2003. № 200. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0730-98>. [in Ukr.].
12. Surilov A. V. (1989) *Teoriya gosudarstva i prava* [State and Law Theory] : ucheb. posobiye. Odessa : Vyshcha shk. Golov. Izd. 439 p. [in Russ.].
13. Bandurka O. M. (1994) *Zakhody administratyvnoho prypynennia v diialnosti militsii* [Measures of administrative termination in the activities of the police] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv : Ukr. yuryd. akad. 158 p. [in Ukr.].
14. *Pro mizhnarodni dohovory Ukrainy* [On International Agreements of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 29.06.2004. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 1992, no 10, art. 137 [in Ukr.].
15. Baulin Yu. V. (1991) *Obstoyatelstva, iskluchayushchiye prestupnost dyeyaniya* [Circumstances precluding the criminality of an act]. Kharkov : Osnova. 360 p. [in Russ.].
16. Kovalyov M. I. (1974) *Sovetskoye ugodovnoye pravo : kurs lektsyy*. [Soviet Criminal Law: Lectures Course]. Sverdlovsk : Izd-vo Sverd. yurid. in-ta. 226 p. [in Russ.].

ABSTRACT

Yuriy Paida. Regulatory support and legal grounds for the coercion by the law enforcement agencies of Ukraine. The issue of coercion by law enforcement agencies significantly affects the rights and interests of an individual as a person, despite the fact that this person is most often the offender. At the same time, both international law and the national law of any state recognize the possibility of applying coercive measures to ensure order and security. Thus, the principle of proportionality requires the legal definition of the authority powers to interfere in the rights, freedoms and interests of the objects of influence and the proportionate exercise of these powers depending on the specific circumstances of the case, which would ensure the necessary balance between government, community, legal entities and individual citizens.

The article analyzes the national legislation that is directly related to the legal framework and legal grounds for the use of coercion by law enforcement agencies of Ukraine.

It also covers international legal acts ratified in the prescribed order, and international documents on diplomatic relations and immunities of diplomatic agents with regard to respect for human rights in the use of coercion by the relevant authorities: whether physical influence (force), or special means, or, moreover, firearms, which is most often related to the harming a citizen.

Special attention is paid to the peculiarities of departmental regulation of this issue. It is noted that the legal grounds for the application of coercive measures regulated at the level of laws are not a departmental prerogative power of any ministry or other executive body. In addition to the above, it is emphasized that law enforcement officers must take into account the norms and principles of professional conduct in the performance of law enforcement functions in their activities.

Thus, the legal grounds for the use of coercion by law enforcement agencies are widespread in regulations of various legal force. At the same time, the grounds and conditions for the application of coercive measures are regulated only by acts issued by the Verkhovna Rada of Ukraine, namely, by laws.

Keywords: coercion, legal regulation, law enforcement agencies, international law, human rights.